

Virginija VASILIAUSKIENĖ

**DAIKTAVARDŽIO IR ĮVARDŽIO GENITYVO VIETA SENOJOJE
LIETUVIŲ KALBOJE**

1. Įvadinės pastabos

1.1. Lietvių kalboje beveik kiekvienas daiktavardis gali turėti nederinamąjį pažyminį, reiškiamą daiktavardžio arba įvardžio genityvu (*Dievo valia, mano knyga*), be to, tokia pažyminio raiška čia yra įsigalėjusi daug plačiau negu gimininkose kaimynų kalbose (plg.: rus. *божья воля, моя книга*; lenk. *wola boska, moja książka*; vok. *mein Buch, das Jüdische Land*). Taigi lietuvių kalbos nederinamasis pažyminys pagal poziciją kai kuriais atvejais atitinka kitų kalbų derinamąjį pažyminį. Būdvardinis pažyminys ir daiktavardžio genityvas gali būti vartojami pagrečiu: *aukso žiedas/auksinis žiedas*. Tai susiję su abiejų pažyminių kilme ir jų raida. Kai kuriose indoeuropiečių kalbose senaisiais jų raidos laikais genityvas yra pakeitęs senesnį būdvardinį pažyminį, pvz.: lot. *domus patria*; rus. *убыньство Игорево* (Handry 1985: 54; Историческая грамматика русского языка 1978: 149–151). Abu šie pažyminiai savo vartosena artimi. Pasak L. Tesnière'o, pažyminys, reiškiamas genityvu, nuo būdvardinio pažymonio skiriasi tik morfologiškai (Tesnière 1969: 150; 365).

1.2. Dabartinės lietuvių kalbos nederinamasis pažyminys, reiškiamas daiktavardžio ar įvardžio kilmininku, paprastai eina prieš pažymimąjį žodį (GenN), tokia jo pozicija yra neutrali, nežymėta. Išimtį sudaro tik kiekybės santykius nusakantis kilmininkas – bendrinės kalbos norma yra jo postpozicija (Ambrasas 1986: 96–97; Kniūkšta 1979: 73–74; Lietvių kalbos gramatika 1976: 420; Dabartinės lietuvių kalbos gramatika 1994: 655–656; Durys 1927: 82). Postpoziciškai vartojamas daiktavardžio kilmininkas (NGen) yra smarkiai pabrėžiamas, o įvardžio kilmininko postpozicijos atveju paprastai pabrėžiamas pažymimasis daiktavardis.

Dabartinėje kalboje įsitvirtinusи genityvo prepozicija pastebimai skiriasi nuo pirmuosiuose rašytiniuose šaltiniuose užfiksuoto polinkio dažniau vartoti jį postpoziciškai, pvz.: *žvirždai mariu* PS 344₁₆, *širdis iusu* PS 304₁₆; *giesmes Angelu* BrP 87_{16–17}; *motinos sawa* BrP 31₄. Spėjama, kad dažnoka genityvo postpozicija yra atsiradusi dėl slavų ar kitų kalbų įtakos, matyt, nemaža lėmės ir verstinis senųjų raštų pobūdis.

2. Genityvo pozicija senojoje lietuvių kalboje: statistiniai duomenys

Tirdami genityvo poziciją senojoje lietuvių kalboje remiamės K. Sirvydo „Punktų sakymų“ pirmaja dalimi ir J. Bretkūno „Postilės“ pirmuoju šimtu puslapių (dėl pasirinkimo motyvų žr. Vasiliauskienė 1995: 125). Papildomai patyri-nėta nederinamojo pažyminio pozicija keletoje ištraukų iš J. Bretkūno Biblijos vertimo (Rutos knyga, Teisėjų knyga ir Kunigų knyga)¹ norint palyginti jo kom-piliaciini (t.y. „Postilės“) tekštą su verstiniu. Išanalizuota 3742 junginių su nede-rinamuoju pažyminiu, einančiu daiktavardžio ar įvardžio kilmininku, dėmenų tvarka (2197 – iš PS; 866 – iš BrP ir 679 – iš BrB). Abiejuose pagrindiniuose šaltiniuose vyrauja genityvo postpozicija: PS 76,4%; BrP 52,5% (1 lentelė), pre-pozičijos dominavimas Biblijos ištraukose yra susijęs su santykinių dažnesniu savybiniu įvardžio – o jam būdingesnė prepozicija – vartojimu pažyminio pozi-cijoje (2 lentelė).

1 lentelė. Genityvo pozicija senųjų raštų tekstuose

Šaltinis	Bendras skaičius	Prepoziciniai		Postpoziciniai	
		sk.	%	sk.	%
PS	2197	518	23,6	1679	76,4
BrP	866	411	47,5	455	52,5
BrB	679	414	61	265	39

2 lentelė. Daiktavardžio ir įvardžio genityvo pozicija (be evangelijų ištraukų)

Šaltini	Daiktavardžio genityvas						Įvardžio genityvas					
	Bendras sk.		Prepoziciniai		Postpoziciniai		Bendras sk.		Prepoziciniai		Postpoziciniai	
	sk.	%	sk.	%	sk.	%	sk.	%	sk.	%	sk.	%
PS	1291	58,8	247	19,3	1044	80,7	906	41,2	271	29,9	635	70,1
BrP	510	58,9	165	32,4	345	67,6	356	41,1	246	69,1	110	30,9
BrB	333	49	115	34,9	218	65,5	346	51	299	86,4	47	13,6

Palyginę nederinamojo pažyminio vietą K. Sirvydo ir J. Bretkūno veikaluo-se, pastebime nemaža skirtumų. Labiausiai nesutampa įvardžių kilmininko

¹ Bretkūnas J. Rinktiniai raštai. V., 1983.

pozicija: „Punktose sakymu“ jis dažniausiai eina po pažymimojo žodžio (Po 70,1%), o „Postilėje“ ir Biblioje atvirkščiai – dominuoja jo prepozicija (Pr: BrP 69,1%, BrB 86,4%). Be to, nors visuose šaltiniuose aiškiai vyrauja daiktavardžio genityvo postpozicija (Po: PS 80,7%, BrP 67,6%, BrB 65,5%), tačiau vartojimo dažnumas šių dviejų autorų tekstuose irgi skiriasi.

Atskirai buvo patyrinėtos „Punktų sakymu“ ir „Postilės“ evangelijų išstraukos. Norėta patikrinti, ar skiriasi nederinamojo pažyminio vieta verstiniame ir originaliame ar pusiau originaliame tekste. Pasirodė, kad genityvo postpozicija šiose išstraukose daug dažnesnė negu pagrindiniuose tekstuose. J. Bretkūno „Postilės“ perikopėse net įvardžio genityvas dažniausiai eina po pažymimojo daiktavardžio (Po 77,4%). Jų statistiniai duomenys pateikiami atskiroje lentelėje ir į bendrą statistiką neįtraukti (3 lentelė).

3 lentelė. Genityvo pozicija „Punktų sakymu“ ir „Postilės“ evangelijų išstraukose

Šaltinis	Daiktavardžio genityvas				Įvardžio genityvas			
	Prepoziciniai		Postpoziciniai		Prepoziciniai		Postpoziciniai	
	sk.	%	sk.	%	sk.	%	sk.	%
PS	1	1,8	54	98,2	2	4,4	43	95,6
BrP	5	13,1	32	86,5	7	22,6	24	77,4

Beje, „Postilės“ evangelijų išstraukos yra verstos ne paties J. Bretkūno, o paimitos iš B. Vilento „Evangelijų ir epistolų“. Palyginus genityvo poziciją šio autoriaus verstoje Biblioje ir bent iš dalies originalioje „Postilėje“ esminiu skirtumu pastebėta nebuvo.

K. Sirvydo raštuose daiktavardžio (GenN) ir įvardžio kilmininko (Gen_N) pozicija tik šiek tiek nesutampa: postpoziciskai vartojama 80,7% daiktavardžių ir 70,1% įvardžių, o J. Bretkūno darbuose daiktavardinio ir įvardinio pažyminio vieta skiriasi iš esmės: GenN, kaip ir „Punktose sakymu“, dažniau eina po pažymimojo žodžio (Po: BrP 67,6%, BrB 65,5%), o Gen_N, atvirkščiai, būdinga prepozicija (Pr: BrP 69,1%; BrB 86,4%). Dėl minėtų nesutapimų daiktavardinio ir įvardinio nederinamojo pažyminio vietą pažymimojo žodžio atžvilgiu tikslinga panagrinėti atskirai, atsižvelgiant į šių sakinio dalių specifiką, aktualiajį sakinio skaidą bei galimą kitų kalbų įtaką.

3. Daiktavardžio genityvo pozicija

3.1.1. Genityvo pozicija to paties daiktavardžio atžvilgiu dažnai įvairuoja (nors postpozicija ir vyrauja). Didelę galimybę kaitalioti poziciją rodo dažniausiai vartojamas nederinamasis pažyminys *Dievo*: skirtumas tarp šio pažyminio prepo-

zicijos ir postpozicijos yra mažesnis negu rodo bendri statistiniai duomenys – „Punktuose sakymų“ GenN 38%, NGen 62%; „Postilėje“ GenN 58,3%, NGen 41,7% (plg. su 2 lentele): *Diewo iszminti* PS 313₂₈ – *isminti Diewo* PS 113₂₄₋₂₅; *Diewo baymes* PS 40₁₂ – *baymes Diewo* PS 212₈₋₉; *Diewo malone* BrP 100₁ – *malone Diewo* BrP 91₂; *Diewo akim* BrP 91₁₆₋₁₇ – *akim Diewo* BrP 72₂₃. O junginyje *Diewo žodis* vyrasha genityvo prepozicija (PS 21: 8; BrP 18: 6).

3.1.2. Daiktavardžio kilmininko pozicija gali įvairuoti tuose pačiuose junginiuose be ryškesnio reikšmės skirtumo:

Schwentas Evangelista Lukoschus Schestame pagul. rascha/ iog thū cziesu kaip Jano mokin tie ateia/ tadda Kristus buwa begidas daug negalinciu szmoniu BrP 34₁₀₋₁₄. Tadda Kristus roda mokin tie ems Jano sawa darbus/ kaip kada tartu... BrP 342₂₃₋₂₄. Labai mums priwalu ira szinnoti pilna raschta ape Kristaus uszgimima nesa kas to neszina/ tas uszgimima K r i s t a u s nieku nuleidž... BrP 53₁₈₋₂₀. Schiteipo nu mes D i e w o s t a l o p eidami tikekem/ iog Dūna ir Wina perszegnota imdami drauge gaunam ir imam paties musu Jesaus Kristaus kuna ir kraugh... BrP 66₂₀₋₂₃. Todelei schita buda niekadai ne turrim apleisti/ Bet stalo p D i e w o eiti/ teip mes teip musu waikai...BrP 64₁₉₋₂₀. Turrim teipaieg dabotissi/ isch kieno isakimo Angelas pie menims K r i s t a u s uszgimima apsake BrP 82₁₂₋₁₄. Schcze szinnok mielas Krikschczonie/ Angela pie menims uszgimima K r i s t a u s apreischkusi... BrP 82₁₂₋₁₄. Tie sa žmo n i u turi wietu kurioy darosi PS 4₅₋₆. Tie so n žmo n i u susirinka tiesadariey/ kurie ira unt to pastatiti PS 4₂₂₋₂₄. Vnt žmo n i u tie so s/ dažnai reykia turet rayštoiu ir swiedku PS 5₉₋₁₁.

Šitoks žodžių tvarkos įvairavimas frazėje rodo, kad genityvo vieta daiktavardžio atžvilgiu néra apibrėžta; pozicijos kaitaliojimas, matyt, buvo tam tikra retorinės kalbos (pamokslų) raiškos priemonė, padedanti pabrėžti norimus teksto žodžius ar jų grupes. Ši raiškos priemonė kai kuriais atvejais galėjo būti perimta iš kitų kalbų.

3.1.3. Paimkime „Punktuose sakymų“ dažnokai pasitaikantį daiktavardžio junginį *karaliste dungaus/dungaus karaliste* ir pasižiūrėkime, kaip jis vartoamas skirtinguose sakinuose:

(1) *K a r a l i s t e d u n g a u s / a b a s z w e n t i e i i / k u r i e d u n g u y s u D i e w u i a u k a r a l a u i a* PS 320₁₇₋₂₀.

(2) *Miegas ira mustimas szwentu ir vmžinu dayktu ape Diewu/ ape Christu/ ape k a r a l i s t y d u n g a u s ir ape kitus* PS 284₂₃₋₂₇.

(3) *O tokieys turi but ir wisi kriksčionis/ kurie wilasi apturet k a r a l i s t y d u n g a u s* PS 299₁₃₋₁₆.

(4) ... *del to nupelno žmogus teysus ažu iuos k a r a l i s t i d u n g a u s / kuri praminta ira algū/ karunu teysibes/ grašiu ažu darbu* PS 327₂₂₋₂₇.

(5) *Todrin ir k a r a l i s t y d u n g a u s siula iam kayp graši/ iey...PS 325₁₄₋₁₆.*

(6) *Noreio Diewas žmoguy duot k a r a l i s t y d u n g a u s kayp algū/ ape... PS 325₂₈₋₃₀.*

(7) ... pakołay darbimete dirbkime/ nes sawo metu piausime/ tai ira penesimes k a r a l i s t e y d u n g a u s n u p e l n a y s g i e r u d a r b u PS 284₂₀₋₂₂.

(8) Graśis uźsimano k a r a l i s t e d u n g a u s a b a v m ź i n a s g i w e n i m a s s u D i e w u... PS 323₉₋₁₁.

(9) Iog turi patogiby vnt v m ź i n o s l a y m i b e s d u n g a u s k a r a l i s t e y / k u r i v ź g u l i s w i e s i a m i r e g e i m i w e y d o D i e w o PS 90₆₋₁₀.

(10) Po kayrey oźiey/ a po deśiney awis stowes dienoy paskutiney. Nes oźiey paskundon/ a awis d u n g a u s k a r a l i s t e n e y s PS 241₉₋₁₃.

(11) ... nes prisiartino iusump ne pragaras/ kuri buwot nupelny/ bet d u n g a u s k a r a l i s t e PS 130₂₄₋₁₃₁₂.

Pirmaisiais dviem sakiniais (1), (2) pradedamos naujos teksto pastraipos, tokiais atvejais postpozicija labai dažna (plačiau žr. 3.4.1), be to, (2) sakinyje nederinamajį pažyminių turi tik viena iš vienarūsių sakinio dalių; (3) sakinyje genityvas eina paskutinėje, neemfatinėje frazės pozicijoje; (4) sakinyje postpozicinio kilmininko pažymimasis daiktavardis eina šalutinio pažyminio sakinio atliepiamuoju žodžiu (žr. 3.3.2), bet galimas ir priešingas atvejis (9); (3) ir (4) sakiniuose stipriau pabrėžiamas pažymimasis daiktavardis; postpozicinis genityvas, matyt, nepabrėžiamas ir (5), (6), (7) sakiniuose: (5) sakinyje dalelytė ir labiau paryškina pažymimajį daiktavardį, (6) pavyzdyje genityvo poziciją galėjo sąlygoti viso sakinio inversija; sakiniuose, turinčiuose sudurtinį tarinį, postpozicinis genityvas dažniausiai eina vardinės dalies (8) arba veiksnio nederinamuoju pažyminiu (pavyzdžiu su aptariamu junginiu nebuvo rasta):

O i o g s u n u s D i e w o i r a ž o d i s i r i s z m i n t i s T e w o PS 22₂₁₋₂₃.

(10), (11) sakiniuose genityvas vartojamas prepoziciškai, jis eina vienos iš vienarūsių sakinio dalių, sujungtų priešinamaisiais jungtukais *a*, *bet*, pažyminiu. Lenkiškame tekste šių kilmininkų atitikmenys yra postpoziciniai:

Bo kozłowie do piekła/ a owce do k r o l e s t w a n i e b i e s k i e g o p o y d a PS 241₁₂₋₁₄. ... abowiem s ię przybliża do was nie piekło/ ktoreście byli zasłużyi/ a k r o l e s t w o n i e b i e s k i e PS 130₂₅-131₂.

3.2. Kai kuriais atvejais genityvo pozicijos kaitaliojimas gali būti motyvotas: prepozicija – neutrali, nežymėta, o postpozicija – inversinė.

Prepoziciškai vartojamas daiktavardžio genityvas dažniausiai yra nepabrėžiamas:

Wisokias D i e w o ž o d i s i r a v g n i n g a s/ aba k a y p v g n i e s s k i d a w i s i e m u s t u r i n t i e m u s w i l t i i u m p i PS 356₃₋₇. Labay pridereio idant tasay butu ž m o n i u m o k i t o i a s/ a ne k a s k i t a s...PS 64₁₋₂. Ne noreio Christaus aprinkt iž puykos aba ś i r d i e s a u k s z t i b e s PS 74₁₆₋₁₈. O toki iszmintis i r a ź m o g u y s w i e t o s e k i e t o i u y s m e r t i s i r p r a p u l t i s v m z i n a PS 382₇₋₁₀. Vnt ž m o n i u t i e s o s dažnai reykia turet rayšitoiu i r swiedku PS 5₉₋₁₁. Tatai kaip ischtirra Janas kosnodieia/ apbara karaliu/ bilodams/ Ne gerai darai iog b r o l i o m o t e r i s a w i p laikai BrP 29₄₋₇. Schestame pagul: rascha/ iog th ū cziesu kaip J a n o m o k i n t i n e i Kristauspi ateija/ tadda Kristus buwa begidas daug negalincziu

szmoniu BrP 34_{11–13}. Tėyp sakau ir ant s m e r t i e s p a t a l o atminkem Kristu usz mus gimusi/ idant... BrP 84_{22–23}. Bet schita strowa tiktaipen szmogaus pilwa ir kuna BrP 65_{4–5}.

Kaip jau minėta, daiktavardžio genityvo postpozicija vyrauja visuose tyrinė-jamuose senųjų raštų tekstuose (PS 80,7%; BrP 67,6%; BrB 65,5%). Postpozicinis genityvas gali būti stipriau pabrėžiamas:

...vnt tos teypagi paseio Diewas treiokiu seklu dowanu prigimtuiu/ dowanu milistosir dowanu garbos PS 292_{26–293}. Tasgi mustidamas saw ape isz minti Diewo ir žmoniui/praszuko...PS 113_{23–26}. Kaypgi numanot toli bysesnes nupelno kunčias/kuris sunu Die wo paminditu/ir krau iu testam en to/per kuri buwo paszwistas/ažu pateptu saw iszmanitu...PS 156_{18–24}. Nes iu dušias tasgi/kurios pirmay kuny giweno/kunuosna sawo per gailiby Die wo sugružintas buwo PS 88_{2–6}. Tai Danielis pranaszas aprašie to ligiby mažo akmenelio/kuris stuþpu aba stiebu iž tulu rudu nulietu... PS 132_{26–30}. Ant trecžio turrim...tirtissi...kam mums pawarguliams Vszgimimas Jesaus Kristaus sunaus Die wo ir Marios dera BrP 53_{1–4}. Ponas Jesus Kristus.../mus ne isch maszu/bet didei didžiu wargu noreia ischgelbeti/ne isch wargukuno tikta/bet kuno ir dusches...BrP 72_{13–16}. Daug Sžidu/ die na Seke miniu klausia Sžodžio Diewo/Schwentam Petru sakant kosani ir eit iemus tas szodis per schirdi BrP 95_{4–6}. Ghis ira Diewo paskirtas/idant butu sudžia giwu ir mirusi BrP 20_{13–14}. ...tas ira uszgimmes kursai gailwa sžalciuo tur sutrinti... BrP 80₄. Bet anus praplatinatai esti kalba ka anis nûg to Bernelio/isch burnos Angeli buwa girdeie BrP 96_{26–97}.

Rašytinės kalbos sakinyje nelengva nustatyti, kuris vardažodinės frazės komponentas stipriau pabrėžiamas, tačiau dažnai iš konteksto paaiškėja, kad vieną ar kitą komponentą privalome ištarti stipriau dėl kontrastinio kirčio.

Motyvuotai genityvo pozicija kaitaliojama šiame sakinyje:

Vnt gało pakrutina ir inartina marias menuo/kuris kad auga/ir wunduo MARIU kiełasi ir kayp butu auga/kad mažin eyt ir gayszta/ir mariu wunduo nupuoła žiemiaus PS 274_{1–8}.

Pirmą kartą pasakytas, daiktavardžio genityvas labiau pabrėžiamas, nes perteklia naują informaciją; pakartotas tame pačiame sakinyje antrąsyk jau néra tokia svarbi informacija.

3.3. Kai kuriais atvejais kilmininkas nukeliamas po pažymimojo žodžio siekiant labiau pabrėžti kitus sakinius žodžius ar žodžių grupes. Tyrinéjant derinamojo pažyminio vietą šnekamojoje kalboje buvo pastebéta, kad frazės pabaigoje labai dažni nuolatiniai pažyminiai, kurie paprastai neperteikia naujos informacijos ir vartojami frazės intonacinei struktūrai užbaigt (Girdienė 1981:161–162; Kniūkšta 1979:73–74).

3.3.1. Postpozicinis genityvas (panašiai kaip ir būdvardinis pažyminys) dažniausiai nepabrėžiamas, kai eina frazės pačioje pabaigoje, kuri, žinant pamoksly paskirtį, paprastai esti mažiau informatyvi. Šiuo atveju labiau pabrėžiamas

priešpaskutinėje frazės pozicijoje esantis pažymimasis daiktavardis:

Kad žinotumey tieg d o w a n u D i e w o / ir kas ira/ kuris taw kaľba/ duok man giert PS 58₁₃₋₁₇. Treti darbay Diewo ira garbos aba k a r a l i s t e s d u n g a u s PS 179₂₀₋₂₂. Pateysey bilau iemus/ iey nopsisgrīsite ir stosites kayp mažin-teley ne ieysite k a r a l i s t e n d u n g a u s PS 299₁₆₋₁₇. Bet Dūnaie ira k u n a s K r i s t a u s /ir Wine issilaike k r a u i a s K r i s t a u s BrP 66₈₋₁₀. Nauda uszgimimo Kristaus ira schita/ iog ghis szmogumi gimmens/ mus ischgelbeia nūg p r a k e i k i m o S o k a n o BrP 74₁₋₃. Schoie pirmoie Aileie Angelai koszna szmogu/ moka/ idant ne wienas neuszmirschtu schos m a l o n e s D i e -w o /alba ana nieku nenuleistu BrP 90₁₆₋₁₈. Tas Kristus esti a w i n e l i s D i e -w o / neschans wiso swieto griekus BrP 45₂₃₋₂₄.

Paskutinės frazės pozicijos neinformatyvumas dar aiškiau matyti, kai joje eina abstrakčios reikšmės kalbos dalis – įvardžio genityvas (žr. 4.3.4.). Kai kurių atvejais postpozicinės genityvas eina frazės gale kaip tam tikras pridūri-mas; šioje pozicijoje labai dažni terminologiuotų junginių genityvai.

3.3.2. Postpozicinio kilmininko pažymimasis daiktavardis paprastai pabrė-žiamas ir tada, kai jis eina šalutinio pažyminio sakinių atraminiu žodžiu. Atra-minis žodis yra iškilus, ryškus sakinių komponentas. Postpozicija dar labiau pa-ryškina tą jo iškilumą:

Iž tu ir iž kitu tumsibiu niekas negaľeo patogiaus mum ižgeľbet/ kayp moki-toias iž dungaus atais S u n u s D i e w o / kuris ira pati tikra tiesa ir pati iszmintis PS 63₁₅₋₂₂. Vntras niekas ira žmogump iž szalies m i l i s t o s D i e -w o / be kurios nieku ira PS 119₂₂₋₂₅. Ir kiti szmones ne nuleidžia nieku s z o -dži u s D i e w o kurie iemus per piemenis sakami buwa BrP 101₃₋₄. Winičia namay Israelo aba g i m i n e ž i d u / ape kuriu Diewas ipaćiu tureio apiwayz-du... PS 320₃₋₆. Atskirtas nuo jungiamojo žodžio kuris, pažymimasis daiktavardis turi būti stipriau ištariamas, kad išryškėtų jo ryšys su šalutiniu sakiniu. Ir kitais panašiais atvejais labiau akcentuojamas tas daiktavardinio junginio žodis, su kuriuo siejamas šalutinis dēmuo:

Kaypgi numanot toli baysesnes nupeļno kunčias/ kuris sunu Diewo pamindi-tu/ ir k r a u i u t e s t a m e n t o / per kuri buwo paszwistas/ ažu pateptu saw iszmanitu... PS 156₁₈₋₂₄ ...tay ira apgriz Diewop paganus/ D i e w o ž o d ž i u / kuriuo širdis daužis ir trupins... PS 356₂₄₋₂₇.

3.4. Visos giminiškos kaimynų kalbos genityvą dažniausiai vartoja postpozi-cikai, taigi jos lietuvių kalbos kilmininko postpoziciją galėjo skatinti stipriau negu būdvardinio pažyminio – būdvardis tose kalbose dažniau eina prieš daik-tavardį, jo pozicija gali įvairuoti. Gerai žinome, kad K. Sirvydas ir J. Bretkūnas, rašydami savo pamokslus, plačiai rēmėsi bažnytiniais veikalais, parašytais kito-mis kalbomis.

Daugelio sakralizuotų bažnytinėjų frazių su genityvu dēmenų tvarka tiesio-giai ar per kitas kalbas galėjo būti pasiskolinta iš pirminių šaltinių: *motina Diewo* (lot. *Mater Dei*); *sakramentas gaylistos* (lot. *Sacramentum misericordiae*); *kara-*

liste dungaus (lot. *regnum coeli*); *griežimas duntu* (lot. *stridor dentium*) ir pan.

3.4.1. Greičiausiai dėl svetimų kalbų įtakos genityvas postpoziciškai vartoamas antraštiniuose, pirmuosiuose atskirų skyrių sakiniuose, kurie trumpai nusako tolesnių komentarų esmę, arba tais atvejais, kai kokia nors mintis dėstoma papunkčiui:

Kayp priderus buwo a t a i m a s s u n a u s D i e w o swietan iż szalies žmoniu PS 63₂₋₄. *Apie p r i e ž a s t i s m o t e r i s t e s* PS 228₂₈. *G r u d a s g a r s t i c i o s* ir žinklu bažnicios PS 298₂₋₃. *A ž u ł a y k i m a s g i m i n e s i r f a m i l i o s a b a n a m u* PS 231₃₋₄. *Iż p r i e ž a s t i u deł k u r i u k a r a l u s ž i a m e s k a r i a u i a / t o s r u n d a s i i r D i e w i e p ... 2. T u r t e s D i e w o p a s a w i n i m a s ... 3. P a z i e y d i m a s M a i e s t o t o ... 4. P e r t r a u k i m a s s u n d a r o s ... 5. T a r n u D i e w o iż giedinimas* PS 12₆-13₂. Koksi ira buwes uszgimimas *Kristaus BrP 59*₁₇₋₁₈. *Ape Czista Vszgimima Kristaus BrP 54*₉. *Ape Gimine Kristaus BrP 56*₉. *Pirma dalis Kosanies Ape k la u s i m a J a n o . Antra dalis. Ape a t s a k i m a Kristaus. Treczja dalis. Ape I i u-d i m a Kristaus Jano delei BrP 30*₄₋₇.

3.4.2. Lietuviškame ir lenkiškame „Punktų sakymų“ tekste nesutampa daugiau kaip ketvirtadalio prepozicinių kilminko pažyminių pozicija. Genityvo postpozicija čia būdingesnė lenkiškai teksto daliai (žr. 4 lentelę): 22,7% lietuviškos dalies prepozicinių pažyminių (GenN) vieta lenkiškame vertime pasikeičia (NGen): *Diewo dowanu – darow Boskich* 89₂₃₋₂₄; *Diewo baymy – boiąźnią Bozą* 135₃; *fortunos atmayanay – odmiane fortuny* 184₁₃; *welino ira karieywiu – żolnierzem czałtowskim* 193₂₃; *Diewo milistu – łaską Bozą* 300₄; *Diewo tarnay – śudzy Boży* 308₁₄; *ape bažnicios priespaudas – o vćiskach Kościola* 225₂₁₋₂₂; *Diewo tiesoy – sądzie Bożym* 6₄; *zmogaus buyti – byt człowiekzy* 80₂₉₋₃₀; *Christaus smerti – smierci Chrystusowej* 74₈₋₉; *Diewo teysiбе – sprawiedliwość Boska* 161₁₁₋₁₂; *Diewo žodis – słowo Boże* 307₁₁₋₁₂; 304₃; 305₂₋₃; 139₈₋₉; *Diewo sunus – syn Boży* 139₈; *vnt žmoniu tiesos – na sądzie ludzkiem* 5₉; *Szyntyieji Diewo – święci Boży* 18₈; *ape Christaus smerti – o smierci Chrystusowej* 74₈₋₉; *Christaus Trybunalas – Trybunał Chrystusow* 25₇₋₈.

4 lentelė. Genityvo pozicija lietuviškame ir lenkiškame „Punktų sakymų“

tekste

	Genityvo pozicija sutampa				Genityvo pozicija skiriasi			
	Pr-Pr		Po-Po		Pr-Po		Po-Pr	
	sk.	%	sk.	%	sk.	%	sk.	%
GenN	181	73,3	1044	100	66	26,7	–	–
Gen _p N	224	82,7	629	99,1	47	17,3	6	0,9

**5 lentelė. Genityvo pozicija J. Bretkūno „Postilės“ evangelijų
ištraukose ir M. Liuterio Biblioje**

	Genityvo pozicija sutampa				Genityvo pozicija skiriasi			
	Pr-Pr		Po-Po		Pr-Po		Po-Pr	
	sk.	%	sk.	%	sk.	%	sk.	%
GenN	5	83,3	26	76,5	1	16,7	8	23
Gen _p N	11	100	-	-	-	-	19	100

Lietuvių kalbos nederinamajį pažyminį lenkiškame tekste labai dažnai atitinka derinamas.

Abiejuose tekstuose dažniausiai nesutampa daiktavardžio kilmininko *Diewo* pozicija (atitikmenys lenkų kalboje – būdvardžiai) – 69% visų nesutapimų: *Diewo milista – łaska Boże* (8 kartus); *Diewo żodis – słowo Boże* (6 kartus); *Diewo sunus – syn Boży* (5 kartus) ir t.t.

Taigi dažniausiai „Punktuose sakymų“ vartojamo nederinamojo pažyminio pozicija lietuviškoje ir lenkiškoje teksto dalyse skiriasi labiausiai.

Postpozicinio genityvo vieta abiejose teksto dalyse visur sutampa, t.y. jei lietuviškame jis vartojamas postpoziciškai, tai lenkiškame tekste jo atitikmuo taip pat niekada neina prieš pažymimąjį daiktavardį.

Lenkų kalbos įtaką padarytų aiškesnę tik originalių lenkiškų tekstų palyginimas su jų vertimais į lietuvių kalbą.

3.4.3. Palyginę šio pažyminio poziciją J. Bretkūno „Postilės“ evangelijų ištraukose ir M. Liuterio Biblioje, matome, kad vokiško teksto prepozicinės pažyminys lietuviškame tekste gali eiti po daiktavardžio – 23,5% (5 lentelė), pvz.: *des menschen Son* (Luko ev. 21 skyr.) – *Sunu szmogaus* BrP 15₂; *inn der Könige heuser* (Mato ev. 11 skyr.) – *Namuosu karaliu* BrP 28₁₂; *des Herrn Engel* (Luko ev. 2 skyr.) – *Angelas Wieschpaties* BrP 50₈; *inn das Jüdische land* (Luko ev. 2 skyr.) – *ing szeme Sźidu* BrP 58₁₀; *die menge der himelischen Heerscharen* (Luko ev. 2 skyr.) – *daugybė pulku dangaus* BrP 51₂₋₃;

Tad postpozicinę genityvo vartoseną čia galėjo skatinti lotynų kalba.

3.4.4. Anksčiau jau minėtas pabrėžiamojo (emfatiniuojo) genityvo vartojimas po pažymimojo žodžio kai kur taip pat galėjo būti perimtas iš lotynų ar lenkų kalbų kartu su pasiskolintu retorinės kalbos sakinio modeliu. Tačiau neturėtume manyti, kad aiškiau nemotyvuota genityvo postpozicija visuomet yra atsiradusi tik dėl svetimų kalbų poveikio – įvairavimas senojoje lietuvių kalboje, matyt, buvo galimas dėl laisvesnės šio pažyminio pozicijos daiktavardžio atžvilgiu. Griežtos normos nebuvimas leido kaitalioti genityvo vietą, siekiant labiau parыškinti, pabrėžti vieną ar kitą vardažodinės frazės komponentą. Dėl pozicijos

neapibrėžtumo senųjų raštų autoriams buvo lengviau perkelti lotynų ar lenkų kalbos žodžių tvarkos modelius į lietuvių kalbą.

4. Įvardžio genityvo pozicija

4.1. Įvardžio genityvo pozicija K. Sirvydo ir J. Bretkūno veikaluose labai skirtis: „Punktuose sakymu“ vyrauja jo postpozicija (70,1%), o „Postilėje“ ir Biblioje ji daug retesnė – BrP 30,9%; BrB 13,6% (žr. 2 lentelę). Įvardžio savybinio kilmininko vartojimu (dėl termino žr. Žulys 1969: 167–177; Rosinas 1988: 23–24) lietuvių kalba skiriasi nuo kaimynų kalbų – latvių, lenkų, vokiečių, rusų kalbose šis įvardis dažniausiai yra derinamas su daiktavardžiu (išskyrus 3 asmens įvardį latvių ir slavų kalbose, pvz.: *его книга, ее книга, их книга, вина грамата, винас грамата, вину грамата*).

4.2. J. Bretkūnas įvardžių *mano, tavo, sawo* galūnėje rašo -a; -o pasitaiko labai retai, pvz.: *mano ateijmo* 82₁₂; *sawo sunaus* 42₇; *sawo tarno* 59₁₄. Formos su -a savo užrašymu (grafiškai) sutampa su įvardžių *manas, tavas, savas* vyriškosios giminės vienaskaitos kilmininku ir galininku ir moteriškosios giminės vienaskaitos vardininku, galininku ir įnagininku, todėl gali pasirodyti, kad jos su daiktavardžiu derinamos linksniu: *sawa sunu* 88₂₀; *tawa szodi* 102₇; *dusche mana* 91₆; *sawa Tiewo* 7₁₃; *tawa akim* 66₁₄; *tawa dusche* 68₂₂. Tačiau tai tėra tik rašybos sutapimas, nes eidami su kitais daiktavardžių linksniais šie įvardžiai savo formos nekeičia: *tawa prisakimus* 93₃; *sawa Gromatoie* 64₃; *sawa giwenime* 9₄; *sawa Ponui* 86₉; *mana szodžius* 4₃; *tawa pergaleghimas* 75₁₈. Vadinasi, juos visiškai pagrįstai galime laikyti savybiniais kilmininkais, turinčiais išlaikytą seną ilgajį a.

4.3.1. Įvardžio genityvo (Gen_pN) prepozicija paprastai yra neutrali:

Per *sawa paszinima/ man a Tar n a s/ daug teisu padaris* BrP 11₇₋₈. Anis regedami kiek gero *Ponas Diewas Swietui dara/ dūdamas iam s awa sunu...* BrP 90₁₁₋₁₂. ... *ghis nessibaida ir pacziam Karaliu ape i o newieschliba g i w e-n i m a sakiti/ ir ana apbarti* BrP 37₅₋₆. ... kaip *iau schisze ne tiktai dūna bet dūnoie alba su dūna ta/ mana drauge ira kunas/ kursai i us u g r i e k u delei nepoilgam bus Sžidu ischmuczitas ir uszmuschtas* BrP 65₁₂₋₁₅. *Tassai sakau ponas Wissagalins/ gal padariti kaip i o k u n a s i r k r a u i a s dūnaie ir wine issilaika mumus neregimu budu* BrP 66₁₇₋₁₉. *Idant ir mes ieika isch Diewo szodžio ischgirstam/ ka m u s u p r o t a s ne ischmana/ neioktumbimes to/ alba ta nepeiktumbim...* BrP 101₂₆–102₂. *Schitai t awa k a r a l i u s ateit taw ubagas/ iodamas ant aslicžios ir ant assilaicžio darbams pripratusios aslicžios* BrP 9₁₀₋₁₂. *Niekas negal iszakit kaip sunkiu tie daro gayliu ažu s a w o n u o d e m e s* PS 161₂₇₋₃₀. ... *ir sunki butu buwus abida/ kad butu pasiliteis i o m o t e r e s ...* PS 374₆₋₈. *Atsakit turi/ m a n o w a r d a s ira ne but/ wadina mani ne esmi* PS 79₂₉–80₂. *A kad raszty sakos turis akis/ ausis/ runkas ir kitus sunarius žmogus; tay kaľba del m u s u i s z m a n i m o* PS 96₁₈₋₂₂. *Tas paralizius ira t a w o k a-*

ri eywi s/kuris priesz man o tar n u kariauia... PS 259₃₋₆. Džiaugkites iog i us u war d a y ira dunguy parašiti PS 152₁₃₋₁₅.

4.3.2. Tais atvejais, kai įvardžio kilmininkas vartojamas postpoziciniu, labiau pabrėžiamas ne pats įvardis, o daiktavardis:

Nes T e w a s i o ira Wieszpats wisokiu turtu/ ir liepia... PS 378₂₃₋₂₅. Weyzde- kite tieg idant ś i r d i s i u s u ne apsunktu apsiriimu ir girtiby PS 304₁₅₋₁₇. Dowanay dirbau tieg/ be priežasties/ ir tuścieti stipriby ir ś i l a s m a n o ižgayśinau/nuterioiau/ižtusiau PS 343₂₅₋₂₉. Pamirodik tieg we ydu t a w o. Nes we yda s t a w o gražus PS 175₃₁-176₂. Neschkite desimtina wissa S p i k e- r i e s n a m a n a /idant N a m u o s u m a n a butu strowos BrP 13₅₋₇. Teipo nekentem io/iog we i d a m u s u paslepem nūg iog/ ir usz nieko laikem ghi BrP 19₁₄₋₁₆. Bet k a r a l i s t e i o prassitenka netikta ant szmoniu bet ir ant Welino/peklos/ Smerties BrP 10₂₂₋₂₃. Ir wel k a r a l i s t e i o netur sugaischti/ prapulti/ ischnikti/ bet amszinai issilaikit BrP 10₂₃₋₂₅. Insigeidž a k i m i s s a- wa ta brangu Ponaiti Kristu ischwisti kaip Schwentas Simeonas pradžuga Kris- tu ischwidens BrP 96₁₋₃, ... idant ir tu ta szodi Diewo girdeta neuszmirschtum- bei/nieku nenuleistumbei/bet atmintumbei ir sch i r d i j e t a w a užturetum- bei BrP 96₁₋₃.

4.3.3. Postpozicinio įvardžio kilmininko pažymimasis daiktavardis ryškiai pabrėžiamas tada, kai eina šalutinio pažyminio saknio atraminiu žodžiu:

... ir teysingu ieme atpildimu ažu iuos nuog s u n a u s s a w o /kuris ažu mus kinteio ir numire PS 61₁₂₋₁₆. Bet ir čia nera paliginimo su W i e s z p a t i m m u s u /kuris vnt kariones sawo budu nepermanomu pergaļeio wisus nepriete- lus musu PS 185₁₃₋₁₈, ... per iszeymu tадu io ižsimano d a r b a s i o /kuri daro vnt kurios wietos/aba ir be wietos... PS 351₅₋₈.

4.3.4. Eidamas frazės gale savybinis kilmininkas dažniausiai reikšmingos informacijos neperteikia, tik padeda išbaigti saknio intonaciją modelį, pastumėdamas daiktavardį į stipresnę priešpaskutinę poziciją (Kniūkšt 1979: 73-74):

Nes Diewas iey tuo metu degint ne liepe/todrin ažumirsza p r i g i m i m o s a w o /idant klausitu Diewo s u t w e r t o i o s a w o PS 264₂₄₋₂₉. Sžitai tieg neteisibese prasideiau/ir griekuose pradeio mani m o t i n a m a n o PS 229₁₄₋₁₆. Nuog tu sutwerimu mokikimes klausit Diewo pagał p r i g i m i m o m u s u /tay ira ižpildidami dešimt prisakimu io/kuris ira pagal n a t u r o s m u s u.../kuriu turime irašitu i s z m o n i o y s a w o PS 265₂₀₋₂₉. Ir dełtos priežasties regisi iog ne reykie sumdit Diewuy musu vnt darbo/ idant nupelnitume graši/ tay ira te- wiksztisti/kadung Diews ira T e w a s m u s u PS 324₅₋₁₂. Bet schitie daiktai ira penukschlas d u s c h i u m u s u BrP 65₂₆-66₁. Newalgams ira kunas Kristaus delei ischalkimo pilwo szmogaus/Bet delei ischalkusios ir trokschtancžos malo- nes Diewo/ d u s c h e l e s m u s u BrP 66₁₋₃.

Šitoks postpozicinio įvardžio kilmininko vartojimas būdingesnis „Punktams sakymu“.

4.3.5. Konteksto poveikis arba žodžio funkcijos sakinyje pasikeitimasis gali

pakeisti minėtą skirtumą tarp Gen_N ir NGen_p:

*Pagal žmogistes pridera Christuy sudas iž io szalies ir žmoniu/kuriuos sudis.
Iž szalies i o/iog wisokia wirosnibe prisieyt iam/todryn iog ... PS 22₃₀–23₂.
Idant thie wissi sawa wa iku/s/ sawa sze ilius/s/ sawa sze im i-n a/sawapadonu/s/ir klausitoius Kristauspi siustu/idant... BrP 32_{22–24}.*

Pirmajame pavyzdje pabrėžiamas postpoziciskai vartojamas įvardis *io* turi kontrastinį kirtį, o antrajame prieš išvardijamus daiktavardžius keletą kartų pakartotas *sawo* padeda juos pabrėžti (panašiai kaip dalelytė *ir*).

4.4.1. Atskirų įvardžių vartojimo polinkiai gali šiek tiek skirtis nuo bendro statistinio vidurkio, tačiau tekste vyraujanti pozicija visuomet išlaikoma (žr. 6 ir 7 lenteles). J. Bretkūno „Postilėje“ dažniau pasitaiko įvardžio *musu* postpozicija (Po 43,5%). Šis įvardis vartojamas postpoziciskai nuolat besikartojančiuose junginiuose su priedeliu: *Ponas musu Jesus Kristus* BrP 5_{4–5}; *Ischgelbetoias musu Kristus* BrP 59_{15–6}; *Ischganitoio musu Jesaus Kristaus* BrP 69_{13–16}. Šiais atvejais akivaizdi kanonizuotos lotyniškos konstrukcijos įtaka, pastebima ir atitinkamose lenkų kalbos frazėse. Priedėlį minėtuose junginiuose galime pabrėžti dviem būdais: po prepozicinio priedėlio vartodami įvardį *musu* arba pasakydami patį priedėlį po daiktavardžio (antruoju atveju žodžių tvarka lietuviška):

Tiesa Ponasmusu Jesus Kristus pirma karta ant szemes labai kudu budu/ligei kitam pawargusiam szmogui/passirode... BrP 19_{5–7}. Tatai teipaiieg gerai atminkime/idant szinotumbim kur Ischgelibetoiasmusu Kristus uszgime BrP 59_{15–16}. ... dabokimes kur/alba kokeme Mieste Kristus musu Ischgelibetoias uszgimme BrP 58_{5–6}.

Postpozicinis priedėlis pabrėžiamas labiau, jei po jo dar eina įvardžio genityvas:

Schitai szinnodami ape tha ataijma Kristatus Wieschpaties musu/didžiu noru pareitimus laukti Sudnos dienos BrP 20_{1–3}.

Ši konstrukcija yra pažodžiui išversta iš lotynų kalbos, plg.: *...de adventu Christi Domini nostri...*

6 lentelė. Įvardžių genityvo pozicija J. Bretkūno „Postilėje“

Įvardžio genityvas	Prepoziciniai		Postpoziciniai	
	sk.	%	sk.	%
io (ios, iu)	46	78	13	22
iusu	4	80	1	20
mana (-o)	24	85,7	4	14,3
musu	39	56,5	30	43,5
sawa (-o)	110	67,5	53	32,5
tawa (-o)	23	71,6	9	28,1

7 lentelė. Įvardžių genityvo pozicija K. Sirvydo „Punktose sakymu“

Įvardžio genityvas	Prepoziciniai		Postpoziciniai	
	sk.	%	sk.	%
io (ios, iu)	118	39,9	178	60,1
iusu	1	11,1	8	88,9
mana	3	4,4	65	95,6
musu	11	13,1	73	86,9
sawa	134	33,9	261	66,1
tawa	1	2,3	42	97,7

Rečiausiai J. Bretkūno pamoksluose postpoziciškai vartoja įvardžiai *mano* (Po 14,3%) ir *iusu* (Po 20%), bet tekste jų yra per mažai, kad būtų galima padaryti statistiškai pagrįstas išvadas.

Beveik vien tik postpozicija būdinga „Punktose sakymu“ vartojamiems genityvams *mano* (Po 95,6%) ir *tawo* (Po 97,7%), tačiau dažniausiai šiame K. Sirvydo veikale vartojamų įvardžių *io* (*ios*, *iu*) ir *sawo* pozicija labiau įvairuoja (Po 60,1% ir 66,1%).

Atskirų įvardžių pozicija abiejuose pamokslų rinkiniuose paprastai nesutampa – K. Sirvydas beveik visada postpoziciškai vartoja įvardį *mano* (Po 95,6%), o „Postilėje“ šis įvardis postpoziciškai vartojamas rečiausiai (Po 14,3%); panašiai skiriasi ir įvardžio *tawo* vartojimas (Po: PS 97,7%; BrP 28,1%); gal tik įvardį *io* (*ios*, *iu*) linkstama vartoti prepoziciškai dažniau už kitus abiejuose šaltiniuose (Pr: PS 39,9%; BrP 78%).

Beje, pirmojo ir antrojo asmens posesyviniai įvardžiai lotynų kalboje beveik visada (išskyrus emfazės atvejus) postpoziciniai, o trečiojo asmens (pvz., *eius*) vartojami ir prepoziciškai. Šiuo atžvilgiu J. Bretkūno „Postilė“ ryškiai skiriasi nuo lotynų kalbos. Lyginimas su B. Vilento perikopémis, kurioms lotyniško teksto įtaka akivaizdi, tai patvirtina.

4.4.2. Jau buvo minėta anksčiau, kad verstiname tekste – evangelijų išstraukose – įvardžio genityvas vartojamas postpoziciškai daug dažniau negu pačiuose pamoksluose (Po: PS 95,6%; BrP 77,4%). Šis skirtumas ypač ryškus „Postilėje“: pagrindiniame tekste vyrauja įvardžio kilmininko prepozicija (Pr 69,1%), o perikopėse, paimtose iš B. Vilento „Evangelijų ir epistolų“ – postpozicija (Po 77,4%). J. Bretkūno verstos M. Liuterio Biblijos išstraukose įvardžio genityvas prepoziciškai vartojamas dažniau negu kompiliacinėje „Postilėje“ (Pr: BrP 69,1%; BrB 86,4%) – vokiečių kalboje savybinis įvardis eina prieš daiktavardį. Tad visus perikopių postpozicinius genityvus M. Liuterio Biblioje atitinka prepoziciniai (100%; žr. 5 lentelę): *dein König* (Mato ev. 21 skyr.) – *karalius tawa*²⁹; *ire kleider* (Mato ev. 21 skyr.) – *rubus sawa*²⁴; *ewer heubter* (Luko ev. 21

skyr.) – *galwas iusu* 15₄; *maine wort* (Luko ev. 21 skyr.) – *žodžei mana* 15₁₄; *meinen Engel* (Mato ev. 11 skyr.) – *Angela mana* 28₁₇; *inn seine stad* (Luko ev. 2 skyr.) – *miestana sawa* 48₂₀; *inn irem hertzen* (Luko ev. 2 skyr.) – *schirdije sawa* 48₂₀; *mein leib* (Laiškas korintiečiams, 11 skyr.) – *kunas mana* 62₉; *seine mutter* (Luko ev. 2 skyr.) – *motina io* 102₁₇; *ire kinder* (Luko ev. 2 skyr.) – *vaikus sawa* 103₁₇; *seines vaters* (Luko ev. 2 skyr.) – *Tiewo sawa* 104₁₀.

Kaip matome, vokiškas šaltinis negalėjo skatinti postpozicinės įvardžio genityvo vartosenos evangelijų išstraukose, greičiau priešingai. Matyt, savybinių įvardžių postpoziciją skatino lotyniškų pirminį tekstu ir apskritai lotynų kalbos tradicijos įtaka.

4.4.3. Palyginę genityvo poziciją lietuviškoje ir lenkiškoje K. Sirvydo pamokslų dalyse, matome, kad nesutapimai yra kryptingi (panašūs į daiktavardžio genityvo): 17,3% lietuviško teksto prepozicinių kilmininkų lenkiškame vertime keičia savo vietą daiktavardžio atžvilgiu (4 lentelė): *sawo vmžio* 135₃₁–136₁ – *wieku swego*; *sawo pagiwenimo* 116_{4–5} – *żywota swego*; *sawo essiby* 173₃ – *istotę swoie*; *sawo nuodemēs* 161_{21–22} – *grzechy swe*; *io dowanu* 171₁₅ – *daru iego*; *io gieriby* 37₂₀ – *dobroć iego*; *io drauginikay* 213₉ – *towarżysze iego*; *io pedus* 68₆ – *trapow iego*; *musu karalistey* 55_{22–23} – *w panstwie naszym*; *iusu warday* 152₁₄ – *imiona wasze*; *tawo pačios dušiu* 163₉ – *duszę twa*; *sawo Wieszpatiemus* 135_{21–22} – *panom swoim*; *iu iźtrinimu* 111_{10–11} – *zgładzenie ich*; *iu wałdonay* 124₁₇ – *poddani ich*; *pagal sawo noro* 168_{23–24} – *widług woley sweiej*; *sawo piktū darbu* 8₉ – *złych spraw swoich*; *ažusiginimas io waldzios* 12_{11–12} – *nieprzyźnanie władz̄iey iego*; *wisus sawo nusideimus* 237_{25–26} – *wszystkie grzechy swoie*; *musu galiausia ir didžiausia łaymibe* 336_{11–12} – *naostatecznejsze y nawiększe blogoskawienstwo nasze*.

Dažniausiai nesutampa įvardžio *sawo* pozicija – 23,1%.

Savybinių kilmininkų *iusu*, *musu*, *sawo*, *tawo* atitikmenys lenkų kalboje yra derinami su savo pažymimaisiais daiktavardžiais, kilmininko linksnį visuomet išlaiko tik įvardis *io* (*ios*, *iu*).

Lietuviško teksto postpozicinės įvardžio kilmininkas atitinkamose lenkiško teksto vietose eina prieš savo pažymimajį žodį tik 6 kartus (0,9% visų lietuviško teksto postpozicinių įvardžių): *nasis iu* 256₂₀ – *ich nozdra*; *apsigrižimo iu* 243_{11–12} – *ich nawrocenia*; *gražibey ios* 170_{18–19} – *iey piękności*; *deł szwento vžaukleimo iu* 212_{16–17} – *dla Świętego ich wychowania*; *atilsi sawo* 352₁₆ – *swoy odpoczynek*; *wiresnius sawo* 126_{4–5} – *swymi przełożoniemi*.

„Punktuoose sakymų“ kitų kalbų poveikis turėjo būti stipresnis dėl to, kad įvardžio genityvo postpoziciją skatino ir lotynų, ir lenkų kalba. Postpoziciją galėjo veikti ir to meto rytinių tarmių polinkiai. Konkrečiau atsakyti į ši klausimą galėtų padėti lyginimas su senesniais rytų aukštaičių tarmių užrašymais ir folkloru.

4.4.4. Abiejuose tyrinėjamuose šaltiniuose pasitaiko sakinių, kur genityvas vartojamas tik prepoziciškai, kai pamokslų autoriai nutolsta nuo kanonizuotų tekstdų:

Turi marios s a w o r u b e ž i u.../ ir tinay susikula i u w i l n i o s: teyp swietas/ aba žmones turi s a w o g a ł u/kuriop ataii pameta s a w o p u y k u/ pagriaulia s a w o ś i r d i e s ausztiuby/palaulia siausti... PS 271₁₄₋₂₂. ... tay ira teyp dide esti duota milista/ kyp Christus paskire pagal s a w o n o r o. Nes anas mumus nupelne milistu ir wisas d u n g a u s d o w a n a s s a w o s m i e r- c i u: todrin kyp Wieszpats s a w o n u p e ł n u aba wisokiu dowanu/ dalia kiekwienam kyp nori PS 179₉₋₁₉. Mokinkimes ieib ir mes szmones Diewui Dekawoti neuszmirschtumbim/ aszu t a b r a n g e i o d o w a n a/ m u s u I s c h g e l b e t h o g i K r i s t u BrP 89₁₁₋₁₂.

Šie pavyzdžiai taip pat patvirtina jau anksčiau išsakyta mintį apie kitų kalbų poveikį savybinio kilmininko postpozicijai senuosiuose raštuose.

5. Dviprasmybių atsiradimo priežastys

Dėl palyginti laisvos genityvo pozicijos pažymimojo žodžio atžvilgiu ne vi suomet būna aišku, kuriam iš dviejų daiktavardžių genityvas iš tikrujų priklau so, jį galima sieti tiek su vienu, tiek su kitu:

Sutwerimay wadinasi k i e l a y D i e w o r a s z t y/ todrin iog iuose regime imintus kyp pedus io... PS 351₂₀₋₂₃. Pasetas buwo tasay žodis žiamey židu/ tay ira S u n u s D i e w o ž m o g i s t e y priūmtoy pirmiausia židump buwo atsiustas... PS 342₂₈-343₁. I s z m o n i a m u s u k u n y imerkta ir kaip purwuose nuklimpus/ ne esti patogi vnt iszmonimo Diewo... PS 210₂₃₋₂₆. Tatai szmoniu gimine/ delei g r i e k u s a w a s c h i r d i j e/ newiena pakaiaus natureia... BrP 91₁₄₋₁₆.

Lenkiškoje „Punktų sakymų“ dalyje šitokio dviprasmiškumo nėra, plg.:
... dla tego zovią się drogi Boże w pisme/przeto iż... PS 351₂₀₋₂₁. ... to iest Syn Boży w człowieczeństwie przyjeter naprzod do żydow był послany... PS 342₂₉-343₁. Rozum na s z/ktory się w ciele żanurzył... PS 210₂₃₋₂₄.

Kaip matome, dėl griežtai neapibrėžtos pozicijos gali susidaryti dviprasmybių, ypač tada, kai tarp dviejų daiktavardžių eina įvardžio kilmininkas.

Manoma, kad dažnesnė genityvo postpozicija dabartinėje lietuvių kalboje sukeltą realią dviprasmybių gręsmę (Kniūkšta 1979: 73), pvz.: *laukiau sesers vyro*. Bet įvairiausią dviprasmybių pasitaiko daugelyje kalbų. Paprastai jų išvengti padeda semantika ir/ar kontekstas arba situacija (žr. Faarlund 1990: 53-54). Dviprasmybių gręsmė nerodo, kad postpozicinis genityvas yra svetimas lie tuvių kalbai (dviprasmybių išvengti padėtų ir griežtai apibrėžta postpozicija).

IŠVADOS

1. Prepozicinės daiktavardžio genityvas dažniausiai nepabréžiamas. Daiktavardžio genityvo postpozicijos atveju gali būti pabréžiamas (a) daiktavardžio genityvas; (b) pažymimasis daiktavardis; (c) nepabréžiamas né vienas daiktavardis.

vardinės frazės komponentas. Rašytinės kalbos sakinyje dažnai sunku nustatyti, kurį daiktavardinio junginio dėmenį turėtume stipriau akcentuoti. Kai kuriais atvejais postpozicijos motyvai nėra labai aiškūs. Kitų kalbų įtaka negalėjo būti vienintelė galima tokios dažnos daiktavardžio genityvo postpozicijos priežastis.

2. Įvardžio genityvo vieta daiktavardžio atžvilgiu yra aiškiau motyvuota negu daiktavardžio: (a) prepozicinis įvardžio genityvas nepabréžiamas; (b) įvardžio genityvas vartoamas postpoziciškai norint pabrėžti pažymimąjį daiktavardį; (c) PS dominuoja įvardžio genityvo postpozicija dėl lotynų ir lenkų kalbų įtakos; (d) BrP ir BrB dominuoja įvardžio genityvo prepozicija; BrP ir BrB randa nemažai įvardžio genityvo postpozicijos atvejų, nors šie veikalai parašyti remiantis vokiškais šaltiniais; genityvo postpozicija čia iš dalies galėjo atsirasti dėl lotynų kalbos įtakos, bet dažniausiai atspindi negriežtą žodžių tvarką daiktavardinėje frazėje.

3. Senųjų raštų kalbą, matyt, veikė lotynų ir lenkų kalboms būdingas atributinio junginio modelis, kuriame būdvardis dažniau eina prieš daiktavardį, o genityvas vartoamas postpoziciškai. Tai veikiausiai padėjo postpozicijai suteikti „aukštojo stiliaus“ statusą.

Lietvių kalboje, kaip jau buvo minėta, atributinis genityvas pasitaiko daug dažniau negu kaimynų kalbose (vietoj genityvo jie dažnai vartoja derinamąjį pažyminių). Be to, savybinių įvardžių formos *mano*, *tawo*, *sawo* nederinamos su daiktavardžiais. Tai paaiškina labiau apibrėžtą įvardžių savybinio genityvo poziciją palyginti su daiktavardžio genityvu; įvardžių savybinio genityvo nutolimas nuo vyraujančios tvarkos esti aiškiau motyvuotas. Iš gretinimo matyti, kad senosios lietvių kalbos atributinio junginio modelis skyrési nuo lietvių ir lenkų kalbų, tačiau nebuvo griežtai apibrėžtas, todėl minėtų kalbų atributinių junginių žodžių tvarkos modeliai tam tikrais atvejais galėjo būti perkeliami į senosios lietvių kalbos raštų kalbą.

4. Antrojoje J. Greenbergo universalijoje sakoma, kad prielinksniinėse kalbose dominuoja genityvo postpozicija (Greenberg 1966: 78). Tad dabartinėje lietvių kalboje taip pat lauktume GenN dominavimo, tačiau žinome, kad joje vyrauja prepozicinis genityvas. Manoma, kad lietvių kalboje yra pasikeitusi sakinių branduolio komponentų tvarka iš SOV į SVO (Ambrasas 1982: 101–104). Taigi prepozicinis genityvas galėjo tipologiskai derintis su SOV ir polinksniinėmis konstrukcijomis (4 Greenbergo universalijoje teigama, kad SOV kalbose dažnesni polinksnių)². Tačiau sunku paaiškinti, kodėl prepozicinis genityvas vyrauja dabartinėje lietvių kalboje, kai senojoje lietvių kalboje jis labai dažnai buvo vartoamas postpoziciškai, – genityvo postpozicija turėjo dažnėti dėl prielinksnių dominavimo. M. S. Drayeris keliuose savo naujausiouose straipsniuose tvirtina, kad SOV modelio kalbas sieja labai stipri implikacija su GenN,

---

² J. Hawkins mano, kad senoji lietvių kalba buvusi prielinksniinė (Hawkins 1990: 120–121).

tačiau SVO kalbose galima ir GenN, ir NGen (Drayer 1988: 192–193; 1991: 464–465; 1992: 91). Bet jo tyrinėjimai taip pat parodė, kad Greenbergo antroji universalija yra teisinga – prielinksniėse kalbose dominuoja NGen. Vadinasi, lietuvių kalba yra išimtis iš šios Greenbergo universalijos.

SUTRUMPINIMAI

BrB	-	Biblia tatai asti Wissas Schwentas Raschtas Lietuwischkai pergulditas per Janą Bretkuną... Karaliaucziuie (1579–1590).
BrP	-	Postilla tatai esti Trumpas ir prastas ischguldimas Evangeliu... Per Jana Bretkuna... Karaliaucziuie... 1591.
GenN	-	daiktavardžio genityvas; prepozicinis daiktavardžio genityvas.
Gen _p	-	įvardžio genityvas; prepozicinis įvardžio genityvas.
NGen	-	pospozicinės daiktavardžio genityvas.
NGenp	-	pospozicinės įvardžio genityvas.
O	-	objektas.
Po	-	postpozicinių.
Pr	-	prepozicinių.
PS	-	Pvnkyt kazar... Litewskim ięzykiem z wytłumaczeniem na Polskie przez Księdzá Konstantego Szrywida... W Wilnie... 1629.
S	-	sybjektas.
V	-	veiksmažodis.

LITERATŪRA

- A m b r a z a s V. 1986: Dabartinės lietuvių kalbos žodžių tvarkos modeliai. – *Lietuvos TSR mokslų akademijos darbai*, A ser. 3(96), 92–102.
- A m b r a z a s V. 1982: Žodžių tvarka ir baltų kalbų saknio tipo rekonstrukcija. – *Baltistica*, 18(2), 92–102.
- Dabartinė lietuvių kalbos gramatika*, Vilnius: Mokslas, 1994.
- D r y e r M. S. 1988: Object-verb order and adjective-noun order: dispelling a myth. – *Lingua* 74, 77–109.
- D r y e r M. S. 1991: SVO languages and the OV:VO typology. – *Journal of Linguistics* 27, 443–482.
- D r y e r M. S. 1992: The Greenbergian word order correlations. – *Language* 68(1), 81–138.
- D u r y s M. 1927: *Lietuvių kalbos sintaksė*, Kauna.
- F a a r l u n d J. T. 1990: Syntactic change: Toward a theory of historical syntax. – Winter W.(ed.). *Trends in Linguistics*. Berlin, New York: Mouton de Gruyter.
- G i r d e n i e n ė D. 1971: Aktualioji skaida ir jos vaidmuo bei reiškimo būdai lietuvių kalboje. – *Kalbotyra*, 22(1), 35–47.
- G i r d e n i e n ė D. 1981: Derinamojo pažyminio vieta tarminėje ir bendrinėje lietuvių kalboje. – *Baltistica*, 17(2), 1981, p. 156–169.
- G r e e n b e r g J. H. 1966: Some universals of grammar with particular reference to the order of meaningful elements. – Greenberg J.H.(ed.). *Universals of language*, 2nd edn., Cambridge, Mass.: MIT Press, 72–113.
- H a n d r y J. 1985: *Les Indo-Europeans*, Paris.
- H a w k i n s J. A. 1990: Seeking motives for change in typological variation. – *Studies in typology and Diachrony. Papers presented to Joseph H. Greenberg on his 75th*

- birthday*, Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Kniūkštaitė P., Girdenienė D., Girdenis A. 1979: Apie kalbos „prabangą“ ir žodžių tvarką. – *Kultūros barai* 1, 73–74.
- Lietuvių kalbos gramatika*, Vilnius: Mokslas, 1976.
- Palionis J. 1967: *Lietuvių literatūrinė kalba XVI–XVII a.*, Vilnius: Mintis.
- Rosinas A. 1988: *Baltų kalbų įvardžiai*, Vilnius: Mokslas.
- Tesnière L. 1969: *Elements de Syntaxe Structurale*, Paris.
- Vasiliauskienė V. 1994: On the placement of the genitive attribute in Old Lithuanian. – *Dept. of General Linguistics University of Umeå*, Report 35, 99–115.
- Vasiliauskienė V. 1995: Derinamojo pažyminio vieta senojoje lietuvių kalboje. – *Lietuvių kalbotyros klausimai* 33, 124–142.
- Žulys V. 1969: Vadinamųjų nekaitomųjų įvardžių vieta lietuvių kalbos gramatinėje sistemoje. – *Baltistica*, 5(2), 167–177.
- Грамматика литовского языка, Вильнюс: Мокслас, 1985.
- Историческая грамматика русского языка. Синтаксис. Простое предложение, Москва, 1978.

THE PLACEMENT OF THE GENITIVE ATTRIBUTE IN OLD LITHUANIAN

Summary

1. In most cases a preposed Gen_n is unstressed. In the case of postposed Gen_n different constituents can be stressed: in certain cases the genitive noun and in other cases the head noun. However, sometimes no constituent seems to have stress in noun phrases with a postposed Gen_n. In such cases the function of the postposed Gen_n in Old Lithuanian is unclear. We conclude, however, that influence of other languages cannot be the only possible explanation of the so frequent postposition of Gen_n in Old Lithuanian. For such alternation of placement of Gen_n to be possible at all, the language must be, in a sense, prepared for it. We therefore assume that the position of the attribute was less strictly determined in Old Lithuanian than is the case in Modern Lithuanian, and that this made it easy for the authors of the period to take over the Latin or Polish form of the noun phrase.

2. The position of the genitive pronouns is more clearly determined than that of genitive nouns, and we can explain almost all deviations from the predominant word order. The facts are as follows: (a) preposed Gen_p is unmarked; (b) when Gen_p is postposed, its head noun is stressed; (c) in PS postposed Gen_p predominates, because of the influence of Latin and Polish; (d) in BrP and BrB preposed Gen_p predominates; (e) even though the latter works are based on German, we find not a few examples of postposition in these sources, which partly could be due to the influence of Latin, but in other cases reflect a characteristic feature of Old Lithuanian, that of allowing some freedom of word order in the noun phrase.

3. We would expect Modern Lithuanian to have predominantly postposed genitive attributes, since it has prepositions, not postpositions (Universal 2; Greenberg 1966:78). According to several researchers Lithuanian has undergone a change from SOV to SVO. Preposition of the genitive attribute could thus be a remnant of an earlier grammar with SOV order and postpositions. It is odd, however, that preposition of the genitive attributes is more predominant now than was the case in Old Lithuanian. We would expect postposition of genitive attributes to increase over time, at the expense of prepositions, not the other way around. So Modern Lithuanian remains a counterexample.